

Overal in Gelderland nog donkere sporen WO II aanwezig: 200 locaties in kaart gebracht

Westerhelling, het kindertehuis te Nijmegen dat op 1 augustus 1941 door de NSB in gebruik werd genomen.

Door Margriet Verschoor 04-05-19

Zelfstandig historica en onderzoekster [Machlien Vlasblom](#) dook een jaar lang de archieven in en verdiepte zich in wat zich tijdens de bezetting in Gelderland heeft afgespeeld. Uiteindelijk bracht ze 200 locaties ‘beladen erfgoed’ [in kaart](#).

Ze vond onder andere bunkers, SS-opleidingscentra, huizen waar nazi-kopstukken woonden en strafgevangnissen.

„Ik kan niet meer door de provincie rijden zonder overal nazi-erfgoed te zien.”

Er was lang over gezweven, dat het Nijmeegse klooster *Berchmanianum* door de nazi's was verbouwd tot [Lebensborn](#)-kliniek. Toen de jezuïeten na de oorlog terugkwamen, hadden ze van alles verwacht, maar geen babybadjes en verloskamers [..].

Het had een kliniek moeten worden waar ‘*arische*’ vrouwen ‘*raszuivere*’ baby's van SS'ers ter wereld konden brengen. De bedden stonden klaar in 1944, maar de kliniek ‘*Heim Gelderland*’ is nooit door de Duitsers in gebruik genomen. In de

laatste maanden van de oorlog hebben de geallieerden haar nog wel gebruikt als noodhospitaal.

Pas in 1996 vertelden enkele hoogbejaarde jezuïeten aan dagblad Trouw over hun vondst destijds. Lange tijd hadden ze er niet over willen praten. Te beschamend. Te pijnlijk [..].

Het als Lebensborn-kliniek ingerichte Berchmanianum, voormalig college en kloosterverblijf van de Sociëteit van Jezus in Nijmegen Foto: Willem Verbeek

Net als de ontdekking dat de complete inventaris van het ‘Heim Gelderland’ blijkt uit de in januari 1943 ontruimde joodse psychiatrische inrichting [Het Apeldoornsche Bosch](#) was geroofd. De jezuïeten moesten nog twee jaar eten met bestek met de inscriptie van het Bosch. Vreselijk, vonden ze. Maar er was niets anders na de oorlog.

Beladen Erfgoed

De beladen geschiedenis van het voormalig klooster zal nu niet snel meer vergeten worden. Het pand aan de Houtlaan in Nijmegen, tegenwoordig onderdeel van de Radboud Universiteit, heeft een plek gekregen op een bijzondere kaart: Gelders erfgoed van de Tweede Wereldoorlog, in dit geval [Beladen Erfgoed](#).

Plekken of gebouwen met een duister oorlogsverleden. Naar dit erfgoed is nu inventariserend historisch onderzoek gedaan, in opdracht van de stichting WO2GLD.nl samen met de Radboud Universiteit. Voor het eerst, want nog niet eerder werd op deze schaal beladen erfgoed in kaart gebracht en gekoppeld aan bronnen uit het [Netwerk Oorlogsbronnen](#), dat meer dan 10 miljoen oorlogsbronnen bevat.

Gelderland kent het hoogste aantal oorlogsslachtoffers van alle provincies

Dat Gelderland zo veel beladen erfgoed heeft, heeft een aantal redenen. Niet alleen is het de grootste provincie, er heeft zich tijdens de oorlog ook veel afgespeeld. „Gelderland kent het hoogste aantal oorlogsslachtoffers van alle provincies”, vertelt historicus Machlien Vlasblom, die het onderzoek deed. „Er is hier zwaar gevochten, zowel aan het begin, bij de Grebbeberg, als aan het einde van de oorlog, toen het front hier lag.”

Dat deze inventarisatie niet eerder plaatsvond, heeft een reden: het lag gewoonweg te gevoelig *„De ooggetuigen van de oorlog wilden liever niet met dat kwaad worden geconfronteerd. Dat is heel begrijpelijk”*, zegt Joost Rosendaal, historicus aan de Radboud Universiteit en voorzitter van WO2GLD. Maar de laatste jaren is de houding tegenover dadererfgoed aan het veranderen, ziet hij. Steeds meer wordt de historische en educatieve waarde van beladen plekken ingezien. De tijd heeft hier een grote rol in gespeeld: de gebeurtenissen liggen verder in het verleden, ouderen die de oorlog bewust hebben meegemaakt zijn er steeds minder.

Rosendaal vindt het onderzoek ook juist daarom van groot belang. *„Dit is nu eenmaal een wezenlijk onderdeel van het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog. Als we hier geen aandacht voor zouden hebben, hebben we straks geen referentiepunten meer die ons herinneren aan de donkere*

plekken van de oorlog. En zonder de duisternis te kennen, kun je het licht en vrijheid niet op waarde schatten. Deze locaties zijn ‘maantekens’, een omschrijving die is afgeleid van het werkwoord ‘vermanen’. Zoals de Duitse term Mahnmal. Dit zijn geen monumenten om te vieren, maar waarschuwingen. Heel belangrijk juist in deze tijd met toenemend antisemitisme [..].”

Personeel van het Joodse psychiatrisch ziekenhuis het Apeldoornse Bosch vlak voordat ze samen met hun patiënten werden gedeporteerd, 1942 © CODA Archief

Tweehonderd locaties

Ik kan gewoon niet meer door de provincie rijden zonder overal nazi-erfgoed te zien

Voor het onderzoek dook Vlasblom een jaar lang de archieven in en verdiepte ze zich in wat zich tijdens de bezetting in Gelderland heeft afgespeeld. Ze wist dat er veel was gebeurd, maar dat ze zo veel plekken zou vinden, had ze niet verwacht. Ze moest haar strategie aanpassen om met het aantal uit de voeten te kunnen.

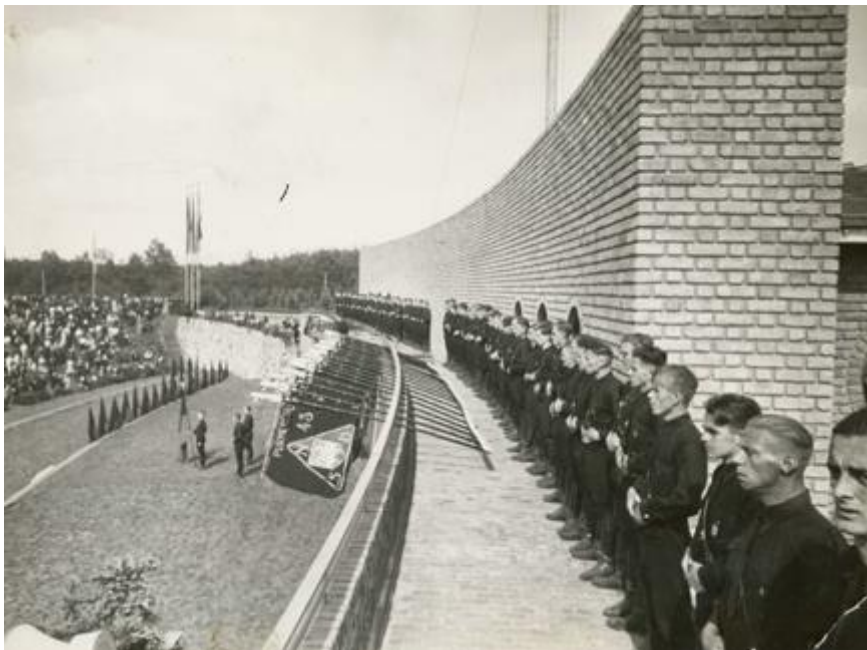
Het werden uiteindelijk tweehonderd locaties: bunkers, SS-opleidingscentra, villa's voor de Sicherheitsdienst, huizen waar nazi-kopstukken woonden, NSB-kringhuizen, kazernes, strafgevangnissen, werkkampen voor Joodse dwangarbeiders,

executieplaatsen of munitiedepots. Ook voor Vlasblom ging een wereld open. *„Ik kan gewoon niet meer door de provincie rijden zonder overal nazi-erfgoed te zien.”*

Spoor van terreur

De Sicherheitsdienst heeft vanaf september 1944 een spoor van terreur getrokken door Gelderland, vertelt ze. *„Dit zie je onder meer terug bij de Woeste Hoeve waar 117 gevangenen werden geëxecuteerd: de grootste massa-executie op Nederlandse bodem. Zo zijn er vele executieplekken te vinden, onder meer bij Velp en Varsseveld. De Duitsers voelden zich tijdens de bezetting wel thuis in Gelderland, dat centraal en in de richting van Duitsland ligt. Wat ook meespeelt, is dat de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) hier sterk was vertegenwoordigd.”*

In de jaren 30 bouwde de NSB in Lunteren het Nationaal Tehuis, waarvan de Muur van Mussert nog staat. De keuze om hier te bouwen was niet toevallig. Vlasblom: *„De Veluwe was ook van ideologische waarde. Die werd gezien als ongerept gebied waar de ziel van het ‘oude volk’ nooit verloren was gegaan.”*

NSB partijdag Nationaal Socialistische Beweging bij de Muur van Mussert . © NIOD

Propagandakamp

SS-opleiding op Landgoed Avegoor in Ellecom © NIOD

Er zijn veel Gelderse NSB-locaties, zoals het voormalig Troelstra-oord bij Apeldoorn, waar een groot propagandakamp is gehouden. De enige twee NSB-kindertehuizen werden in Nijmegen (De Westerhelling) en Ellecom (De Oosterhelling) opgericht. Verder opende de Nationaal-Socialistische Vrouwenorganisatie in Arnhem een NSB-moederschool en hield de partij regelmatig bijeenkomsten in het Nijmeegse concertgebouw De Vereeniging.

Op 20 april 1944 werd de verjaardag van Adolf Hitler hier met veel vertoon gevierd. De beruchte SS-baas Hanns Albin Rauter en rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart zaten in de zaal. Volgens sommige bronnen was propagandaminister Joseph Goebbels er ook.

Een zwarte bladzijde uit de geschiedenis die eveneens te maken

heeft met het nationaalsocialisme in Gelderland, is de SS-opleiding op Landgoed Avegoor in Ellecom. Niet alleen werden hier Nederlandse SS-vrijwilligers getraind, er kwam ook een werkkamp bij waar 139 Joodse dwangarbeiders onder vreselijke omstandigheden een sporthal moesten bouwen. Toen de hal klaar was, kwam Reichsführer SS Heinrich Himmler hem persoonlijk bewonderen.

Een aantal dwangarbeiders was tijdens de bouw om het leven gekomen. De rest moest naar Kamp Westerbork, waar ze volgens getuigen uitgemergeld aankwamen. In de voormalige SS Schule - het was de enige in Nederland - zit nu een Fletcher-hotel. In de hal van het hotel is een deel van het beladen verleden verwerkt in een mozaïek. Villa Irene, waar de Joodse dwangarbeiders op de zolder sliepen en waar ze dagelijks letterlijk vanaf werden geslagen, staat ook nog in het dorp. Aan de buitenkant is het vrijwel onveranderd.

Regeringsstad

Andere beladen plekken hebben te maken met de verdediging van nazi-Duitsland. Je had vliegveld [Fliegerhorst Deelen](#), het grootste Duitse vliegveld in Nederland, of [Radio Kootwijk](#), waar de Duitsers communiceerden met hun U-boten op zee.

En er zijn plekken waar het Duitse bestuur gevestigd was. Relatief onbekend is dat Seyss-Inquart eind 1942 besloot *dat Apeldoorn de nieuwe regeringsstad moest worden*. Uit veiligheidsoverwegingen, want er werd al rekening gehouden met een geallieerde invasie en Apeldoorn lag nu eenmaal dichterbij Duitsland.

„Veel topnazi's en een deel van het bezettingsbestuur verhuisden daarom vanaf 1943 van Den Haag naar Apeldoorn”, weet Vlasblom. Verschillende departementen vestigden zich in statige panden in die stad. Maar ook in Nijmegen en Arnhem kwamen instanties terecht, zoals de *Wirtschaftsprüfstelle* die toezag op de 'arisering' van het bedrijfsleven.

Onderzoekster Machlien Vlasblom bij de bunker van Seys-Inquart in Apeldoorn. © Maarten Sprangh

Bunker

Vlasblom werkte ongeveer een jaar aan het onderzoek en zou het met gemak kunnen uitbreiden. *„Dit was alleen inventariserend, er is nog veel meer te vinden. Onder beladen erfgoed valt naar mijn mening ook het Joods bezit dat vaak werd overgenomen door nationaalsocialistische instanties of personen of het Duits gezag. Daar zou ik ook graag meer onderzoek naar doen.”* Ze hoopt in ieder geval dat de kaart met beladen erfgoed en de verhalen die daarbij horen, zullen leiden tot meer bewustwording.

Toch zijn er ook kritische geluiden, bijvoorbeeld over de mogelijke openstelling van de bunker van Seyss-Inquart in Apeldoorn. Kan dit mensen met de verkeerde motieven aantrekken? Vlasblom denkt van niet. *„Mijn ervaring is juist dat er mensen op afkomen die oprecht geïnteresseerd zijn in een, voor hen vaak onbekende, geschiedenis in de eigen omgeving. In het verleden is in de bunker ooit ingebroken door neo-nazi's. Die hebben symbolen aangebracht die nog steeds te zien zijn. Ik denk echter niet dat je je moet laten tegenhouden door eenmalige incidenten. Daarmee doe je geen recht aan de intenties van de overgrote meerderheid en dek je een donkere geschiedenis opnieuw toe. Vanzelfsprekend zijn de symbolen*

kwelijk, anderzijds trekken ze de geschiedenis naar het hier en nu en bieden ze, zeker voor een jong publiek, aanknopingspunten voor gesprekken over discriminatie.”

Het voormalige buitenverblijf en de bunker van Arthur Seyss-Inquart. Seyss-Inquart in Apeldoorn © CODA

‘Bedenkplek’

Het [Cidi](#), het [Joods documentatiecentrum](#), vaak een kritische stem in het maatschappelijk debat, laat weten het Gelders onderzoek van harte te steunen. *„De Holocaust heeft laten zien waar antisemitisme toe kan leiden. Het is belangrijk het verleden te blijven herdenken en ons daar vragen over te blijven stellen”*, reageert Jonathan de Geus van het Cidi. Het in kaart brengen van locaties kan daarbij helpen, denkt hij. *„Een plek is niet los te zien van zijn verleden. Juist locaties dicht bij huis, waar zich ook verschrikkelijke dingen hebben voorgedaan, kunnen voor bewustwording zorgen bij de toekomstige generaties.”* Zo kunnen de plekken de status van ‘bedenkplek’ krijgen: *„Waar de boodschap ‘dit nooit weer’ duidelijk naar voren komt.”*

Bron: De Stentor